

Drago Miletić

Baština i baštinici

Perspektive zaštite frankopanske kulturne baštine s gledišta dosadašnje prakse i prijedlog za temeljne promjene odnosa prema plemićkim gradovima

Smještene na izdvojenom vrhu brijega na visini 600 m sa zapadne strane autoputa Zagreb — Split izdižu se ruševine plemićkoga grada Tržana, koji je kroz nekoliko stoljeća bio sjelo moćnih knezova Krčkih, nakon 1430. godine zvanih Frankopana. To iznimno značajno povijesno mjesto hrvatskoga srednjovjekovlja do sada nije istraživano, nisu izvođeni zaštitni radovi, njegovi se zidovi već stoljećima urušavaju, a 2008. godine urušio se znatan dio istočnoga obrambenoga zida unutar kojega se nalazio ulaz u grad. Dosadašnji odnos prema financiranju istraživanja i konzervatorskih radova na plemićkim gradovima ne potiče nadu da bi se u skoroj budućnosti mogle dogoditi veće promjene. Polazeći od činjenice da u Hrvatskoj još uvijek nemamo istražene i predstavljene ruševine ni jednoga plemićkoga grada, po čem smo, nažalost, jedini i jedinstveni u Europi, te da sadašnji model financiranja zaštite spomenika kulture ne nudi mogućnost skore promjene toga stanja, predlažu se konkretne mjere za što žurnije promjene odnosa prema tomu segmentu kulturne baštine.

Potrebno je krenuti od izradbe kataloga plemićkih gradova koji bi poslužio kao temelj za utvrđivanje postojećega stanja i valorizaciju plemićkih gradova. Pritom bi trebalo uvažavati četiri kriterija: 1. vrijednost arhitektonskoga sklopa, 2. stupanj ugroženosti nadzemnih struktura, 3. značaj plemićkoga grada u Hrvatskoj prošlosti i 4. smještaj u prostoru. Bodovanjem stupnja ugroženosti ili važnosti prema svakom od četiri kriterija, dobio bi se popis 50 plemićkih gradova. Prvih deset odmah bi trebalo uključiti u istraživanja i zaštitne radove. Nakon što se prihvati neosporna činjenica da su plemićki gradovi najugroženiji segment hrvatske kulturne baštine, predlaže se, prema jednomu starijemu modelu financiranja gradnje kapitalnih infrastrukturnih objekata kulture, da se sredstva za radove osiguravaju neposredno iz državnoga proračuna.

Dok se ne prihvati takvo rješenje problema sustavne zaštite plemićkih gradova, zalaže se za prihvaćanje i realizaciju projekta Frankopanski put, koji uključuje predstavljanje Jozefinske ceste i najznačajnijih spomenika kulture u dvije županije između Karlovca i Senja. Ta dva grada povezuje Jozefinska cesta koju je sagradio Vinko Struppi 1775.–1779., a na znatnom dijelu je modernizirao Kajetan Knežić 1833.–1845. godine. Još uvijek su uz atraktivnu trasu ceste sačuvani brojni infrastrukturni objekti cestogradnje 18. i 19. stoljeća (mostovi, fontane, sunčani satovi, zdenci, kapele, natpisi) koji ističu tu cestu kao iznimno značajan spomenik kulturea tog razdoblja, a koju je potrebno čuvati i predstaviti na prikladan način. Duž Jozefinske ceste nalazi se niz iznimnih spomenika kulture koji pripadaju frankopanskoj kulturnoj baštini: kasnogotička crkva sv. Marije u Oštarijama, kaštel u Ogulinu, ruševine plemićkoga grada Tržana u Modrušu. Nedaleko prijevoja preko Kapele, sa sjeverne strane nalaze se ruševine pavlinske gotičke crkve i samostana sv. Nikole, a s južne strane u Brinju se izdižu ruševine Sokolca, još jednoga plemićkoga grada knezova Krčkih. Nasuprot ruševinama, po mnogo čemu u Hrvatskoj jedinstvene ulazne kule, uzdiže se dvokatna dvorska kapela Sv. Trojstva, koja je najznačajniji kasnogotički sakralni spomenik u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Jozefinska cesta završava monumentalnim klasicističkim vratima u Senju, koji obiluje brojnim zanimljivostima, među kojima se posebno ističe kaštel Nehaj, sagrađen 1558. godine.

Realizacija projekta Frankopanski put nedvojbeno bi pripomogla kvalitetnijoj turističkoj ponudi i time znatnomu oživljavanju gospodarstva dviju županija.

»... vidim taj naš Modruš kako se uzdiže sa zapadne strane Dalmatine, neposredno pred ulazom u naš najdulji tunel Mala Kapela. Tunel su nazvali po planini kroz koju prolazi, koja već u svom nazivu nije Velika, nego Mala, ni ne znajući, pa stoga ni ne hajući, za povijesnu veličinu mjesta gdje tunel počinje. Kada bismo nastavili dalje tim ponosom hrvatske cestogradnje, došli bismo i do tunela koji prolazi kroz Velebit, našu najdužu, najširu, najvišu, najrazličitiju i zahvaljujući svemu tome najljepšu planinu. Taj su tunel nazvali Sv. Rok, po malom ličkom ubavom selu gdje on počinje, a ne, kako bismo očekivali, po toj našoj divot planini, opjevanoj i u jednoj od naših najljepših domoljubnih pjesama. Sveca, zaštitnika od kuge, ali ne i od naše gluposti, nije mudro zaobići, a povijest, pa bila i nacionalna, ionako malo kome nešto znači. Kada bismo slučajnim odabirom upitali naše sugrađane znaju li što je to Modruš, malo bi tko znao točan odgovor. Neki bi se možda prisjetili zelene table s autoceste ii odgovorili točno — »To je odmorište prije ulaska u Tunel Mala Kapela«.

Kako je došlo do toga apsurda pri imenovanju najvećih objekata na Dalmatini. Odgovor može biti samo jedan — to je rezultat našega neznanja. Neznanja koje je odraz našega upornoga i potpunoga nemara za vlastitu prošlost.»¹

Tim sam riječima pokušao slikovito prikazati širinu, dubinu i težinu sveopćega nepoznavanja vlastite prošlosti kao i nepoznavanja prostora u koji vrlo radikalno, a ponekad i drastično interveniramo. Takav naš odnos prema vlastitoj prošlosti najbolje se zrcali na ruševinama plemićkih gradova, bez iznimke, na čitavom prostoru kontinentalnoga dijela Hrvatske. Osim što su to bila sijela više ili manje slavni i moćnih hrvatskih plemićkih obitelji, ona su istodobno bila složeni arhitektonski sklopovi nerijetko iznimne arhitektonske vrijednosti, a danas su gotovo jedini sačuvani profani arhitektonski spomenici srednjega vijeka. Unutar njih se kroz čitavo razdoblje visokoga i kasnoga srednjega vijeka odvijao najveći dio političkoga, gospodarskoga, kulturnoga i društvenoga života, i time, ma koliko nam se danas činila ruševna, a nekima ta se mjesta nažalost pričinjavaju i amorfnim — to su bila najznačajnija srednjovjekovna žarišta svih oblika ljudske aktivnosti na prostoru Hrvatske.

Usprkos takvoj valorizaciji, svi oni koji imaju utjecaj, moć, a s njima nužno ide i raspolaganje potrebnim sredstvima za radove, odnose se prema njima posve nezainteresirano. To potvrđuje činjenica da u Hrvatskoj još uvijek nemamo istražene, konzervirane i prezentirane ruševine ni jednoga plemićkoga grada, po čemu smo jedini i jedinstveni u Europi. U ovom trenutku ne izvodi se ni jedan program na nekom od naših najznačajnijih plemićkih gradova, koji bi imao izgleda da dosadašnjom dinamikom radova bude dovršen kroz sljedećih nekoliko desetljeća. Odnos prema ruševinama plemićkih gradova svih onih koji bi trebali skrbiti o našim spomenicima kulture, a kroz njih skrbiti čak i o nacionalnom ponosu, očituje se svake godine u iznosima odobrenih sredstava za njihovo istraživanje i zaštitu, ali i u izboru onoga što se »štiti«. Ako se »štiti« to je redovito krajnje simboličkim sredstvima. Učinak takvoga djelovanja podsjeća na hrčka i njegov kotač, hrčka koji stalno nogama intenzivno radi, ali se nikuda ne miče.

Kada sam upotrijebio stari naziv — spomenici kulture, a ne novi — kulturno dobro, učinio sam to posve svjesno. Jer kad se u struci i u zakonu prednost dade materijalnoj vrijednosti (kulturno dobro) pred memorijalnom vrijednosti (spo-

1 Osvrt na knjigu Milana Kruheka o povijesnom Modrušu izrečene na promociji knjige u Matici Hrvatskoj u Zagrebu.

menik kulture), onda to i simbolički objašnjava zašto je odnos prema ruševinama plemićkih gradova takav kakav jest.²

Jedna od značajki današnjega djelovanja Konzervatorske službe u Hrvatskoj, službe koja bi trebala skrbiti i o ruševinama plemićkih gradova, tom najugroženijem segmentu našega spomeničkoga fonda, jest da nema nikakve ideje — što, zašto, kako i s kojim sredstvima štiti? Razbijanje mreže nekadašnjih regionalnih i gradskih zavoda osnivanjem po županijama niza stručnjacima nekompletiranih i kroz to nedovoljno kompetentnih Konzervatorskih odjela, nastupila je konzervatorska feudalizacija prostora Republike Hrvatske. To je dovelo stvarno do prakse da pojedini konzervatorski odjeli samo administrativno skrbe o spomenicima kulture na svom administrativnom području, pri čem oni stvarno nimalo ne utječu na rješavanje bitnih problema, stvaranje globalne politike zaštite, a jednako tako niti ne participiraju u odlučivanju što, kako, s kojim i kolikim sredstvima djelovati.

Nakon što se početkom 2008. godine urušio znatan dio modruškoga istočnoga obrambenoga zida, početkom svibnja uputio sam Upravi za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture dopis u kojem sam na kraju apelirao: *»pokrenite se i učinite nešto dugoročno dobro za pokretanje sustavnih istraživanja, zaštitnih radova i prezentacije ruševnih ostataka niza naših plemićkih gradova, tog najugroženijega dijela fonda nacionalne kulturne baštine.»*³ Nakon što mjesec i pol dana nisam dobio odgovor, isti sam dopis popraćen s devet fotografija stanja prije i poslije urušavanja zida, poslao osobno ministru kulture i još devet članova Hrvatskoga vijeća za kulturna dobra.⁴ Ponovno je izostao odgovor, sada sa svih deset adresa, kao i bilo kakva druga reakcija.

Jedan od zaključaka savjetovanja pod nazivom *»Predradnje, istraživanje i zaštita ostataka grada Modruša«*, održanoga u rujnu 2008. godine u Ogulinu, bio je da Odbor za povijest Matice hrvatske uputi apel za zaštitu plemićkih gradova. Budući da je ubrzo uslijedio III. kongres hrvatskih povjesničara na Braču, taj su apel Vladi Republike Hrvatske uputili hrvatski povjesničari s napomenom da je: *»Krajnje vrijeme (pet poslije dvanaest) da nadležne državne institucije, arheolozi, povjesničari, arhitekti i konzervatori poklone dužnu pažnju Modrušu i ostalim najugroženijim starim gradovima u Hrvatskoj (Zrin, Gvozdansko, Cetin, Brinje i dr.)... Ne dopustimo da pred našim očima nestanu ostaci starih plemićkih gradova u Hrvatskoj. Ne dopustimo da budemo posljednja generacija koja će ih moći prepoznavati u prirodnoj sredini, a ne*

2 MAROEVIĆ, 2007, 15

3 Dopis upućen 1. svibnja 2008. godine.

4 Dopisi upućeni 16. lipnja 2008. godine.

samo na temelju starih snimaka, što će se doista uskoro i dogoditi ukoliko se žurno ne učini sve što je neophodno potrebno da do toga ne dođe.«⁵

Nakon četrdeset dana povjesničarima je uslijedio administrativno šturi odgovor u kojem ih Ministarstvo kulture izvješćuje da »u cijelosti shvaćamo zabrinutost hrvatskih povjesničara zbog alarmantnog stanja starih plemićkih gradova, koje je velikim dijelom posljedica izuzetno složene i teške problematike njihovog kompleksnog istraživanja i zaštite. Činjenica je da je nužno izraditi program njihova spašavanja...« Nadalje, u odgovoru piše da je Ministarstvo započelo izradbu takvoga programa.⁶ Međutim, poznato je da u takvu izradbu, ukoliko je uopće do toga došlo, nije uključen niti jedan poznavatelj plemićkih gradova. Nastupom teške gospodarske krize krajem 2008. godine i »rezanja« proračunskih sredstava za znatan dio proračunskih pozicija u 2009. godini, dobio se dobar izgovor za daljnje prolongiranje dosadašnjega odnosa prema plemićkim gradovima.

A kada govorimo o plemićkim gradovima, ili samo pomislimo na njih, većini će se asocijativno prvo »pred očima« pojaviti ruševine Modruša. Svatko tko se uspeo na Modruš zna koliko još malo treba da se uruši onaj najviši i najdojmljiviji zid modruškog palasa, na kojem je sačuvan najveći dio arhitektonskih pojedinosti danas vidljivih iznad površine zemlje (sl. 1). Pitanje je trenutka kada će se urušiti ta modruška vertikala, pa doista nema vremena za odugovlačenje. Modrušu treba pomoći. No, Modruš nije problem Modrušana ili lokalnih vlasti. On je kulturni spomenik kulture hrvatskog naroda, pa je stoga Modruš briga svih ustanova koje vode Državu i Narod.

U već spomenutoj promociji Kruhekove knjige istaknuo sam jednu od posebnosti Modruša »... koji se na najčudesniji mogući način sam hrva protiv svijtu nedaća. Modruš ima tek 197 stanovnika, neravnomjerno raspoređenih u 66 domaćinstava, raštrkanih po okolnim obroncima (2001.). Taj mići Modruš, izdaje svoj list. Ma, ne samo župski list, u tom istom mićem Modrušu izlazi Modruški zbornik, jedini znanstveni časopis u Karlovačkoj županiji. Kuriozitet dostojan Guinnessove knjige rekorda«.

Kako u postojećim okolnostima, koje će se teško u dogledno vrijeme znatnije promijeniti, pomoći Modrušu i neobično agilnim Modrušanima da se pokrene i u dogledno vrijeme ostvari kvalitetan program vezan uz Modruš i njihov povijesno neobično značajni prostor.

5 Peticija za spas Modruša i drugih starih plemićkih gradova u Hrvatskoj, Supetar, 1 — 5. listopada 2008.

6 Odgovor Ministarstva kulture od 21. studenog 2008.

Sl. 1 Modruš, pogled na jugozapadni zid palasa

Kada se razmatraju plemićki gradovi kontinentalnoga dijela Hrvatske, pitanje njihove zaštite, prezentacije i uključivanje u život regija, nameću se dva kapitalna programa. Jedan je vezan uz Banovinu i knezove Baboniće i Zrinske, drugi uz Plašćansko–ogulinsku udolinu, Gacku i Frankopane. Ovdje ćemo predstaviti samo projekt koji je najuže povezan uz prostor od Senja do Ogulina i za Frankopane. Izgradnjom autoceste tim prostorom na putu prema moru velikom brzinom sada samo prolaze, bez zaustavljanja, kolone domaćih i stranih turista. Nakon što bude dovršen odvojak autoputa Žuta Lokva – Rijeka, još će se više smanjiti neposredniji kontakti prolaznika s tim prostorom. Sa sjeverne strane masiva Kapele atraktivna ogulinsko–plašćanska udolina s Bjelolasicom i njezinim već postojećim turističkim i sportskim sadržajima, zatim Bijelim i Samarskim stijenama te Klekom i jezerom Sabljaci, a s južne strane Male Kapele dolina najpitomije hrvatske rijeke Gacke, s njezinim izvorima i ponorima, vodenicama i u svijetu poznatim pastrvama, zatim Velebit sa svojim nacionalnim parkom, i samo nešto dalje Plitvička jezera, tvore prostor iznimne prirodne raznolikosti i rijetke atraktivnosti. Ipak, da bi se dio brojnih prolaznika zaustavio i makar nakratko zadržao u tom prostoru, nisu dovoljne samo Bogom dane ljepote krajolika. Turisti, napose strani, žele upoznati ljude i povijest kraja koji su u oštroj konkurenciji europske turističke ponude, odabrali za svoj godišnji odmor. A što im mi nudimo?

Osim ljepota krajolika što to još karakterizira taj prostor? To su spomenici kulture, od kojih su u prostoru najmarkantniji srednjovjekovni i novovjekovni spomenici. Budući da se državina knezova Krčkih, nakon 1430. godine prozvanih Frankopana, prostirala upravo na tom prostoru, najznačajniji spomenici kulture najuže su povezani upravo s njima: kaštel u Ogulinu, oštarijska župna crkva, plemićki grad Tržan s trgovištem Modrušem, pavlinska crkva i samostan sv. Nikole na Gvozdu, plemićki grad Sokolac u Brinju i na kraju Senj. Gotovo sve njih povezuje Jozefinska cesta, sjajan primjer cestogradnje 18. i prve polovine 19. stoljeća, od koje nije sačuvana samo trasa ceste, nego su uz nju sačuvani svi najvažniji dijelovi njezine infrastrukture — mostovi, uređena vrela, bunari, sunčani satovi uz cestu, brojni posvetni natpisi i sl.⁷ Dakle, još uvijek u tom prostoru nalazimo sve ono što je Jozefinsku cestu činilo tada najsvremenijom prometnicom, koja je tadašnjim putnicima omogućavala sigurno i za ono doba udobno putovanje od Karlovca do Senja.⁸

7 Dobru istraženost povijesti gradnje Jozefinske ceste zahvaljujemo Stjepanu Szavitz Nossanu, koji je za svoju doktorsku disertaciju odabrao upravo povijest njezine gradnje. Ovdje su korišteni njegovi radovi: SZAVITZ NOSSAN (Stjepan), I, 1970., SZAVITZ NOSSAN II, (Stjepan), 1970. i SZAVITZ NOSSAN (Stjepan), III, 1970.

8 Pojedini dijelovi Jozefinske ceste imaju tri sloja izgradnje. Prvo je inženjerski potpukovnik Vinko Struppi (1733–1810) sagradio od 1775. do 1779. godine cestu od Karlovca do Senja u duljini 100 kilometara. Prosječna širina ceste bila je 5 metara, a na zavojima čak 6 — 7 metara, s kamenim rubnjacima i

Sl. 2 Karlovac, Obelisk kojim je označen početak Jozefinske ceste

Sl. 3 Generalski Stol, Sunčani sat

Sl. 4 Tounjski potok, Vrelo Božidar

Sve sadržaje ta dvije temeljne teme — frankopanskoga graditeljskoga naslijeđa i stare Jozefinske ceste, treba predstaviti kroz dobro osmišljenu cjelinu i uključiti je u turističku ponudu kao jedan od najkvalitetnijih programa kontinentalnoga dijela Hrvatske. Te dvije teme, koje su svaka za sebe kvalitetne i atraktivne, optimalno je ponuditi kao osmišljenu cjelinu pod zajedničkim nazivom — *Frankopanski put*, što on stvarno i jest, budući da je to bio pravac širenja knezova Krčkih s Krka, preko Senja, dalje dublje u kontinent.

Predstavljanje zamišljenoga *Frankopanskog puta* stvarno bi započelo već u Karlovcu, gdje je obeliskom naznačen početak Jozefinske ceste (sl. 2).⁹ Dalje nastavljanjem puta prema Senju, u Generalskom Stolu, naići ćemo na sunčani sat (sl. 3)¹⁰, u Tounjskom Potoku na vrelo Božidar, posvećeno austrijskomu caru Ferdinandu II (sl. 4).¹¹ Ma koliko se neupućenima ta dva sadržaja mogu činiti

kolobranima na svim opasnijim mjestima. Njezin nagib dosizao je čak 20, a mjestimice i 30 % (Senjska Draga), što je bilo teško savladivo za kolni promet. Cestu je Struppi gradio prosječnom brzinom od 2,5 km mjesečno. Budući da su nagibi do 30 % bili teško savladivi za težak teretni kolni promet, Filip Vukasović promijenio je trasu ceste u Senjskoj Dragi, produljio cestu za dva kilometra i time smanjio nagib na podnošljivijih 12–20%.

Nakon izgradnje Vukasovićeve Lujzijanske ceste od Karlovca do Rijeke (1803–1811.) počeo se smanjivati promet Jozefinskom cestom i Senjskom lukom. Stoga je Dvorsko ratno vijeće odlučilo modernizirati Jozefinsku cestu. Zadatak je povjeren umirovljenom majoru, Petrinjcu Josipu Kajetanu Knežiću (1786–1848.), koji se kao graditelj prethodno potvrdio gradnjom tzv. Majstorske ceste od sv. Roka preko sedla Prag, Kraljičinih vrata i prijevoja Mali Halan do Obrovca. Dvorsko ratno vijeće prihvatilo je Knežićev prijedlog trase modernizirane Jozefinske ceste, kojim se uglavnom zadržava Struppijeva nizinska trasa između Karlovca i Josipdola u duljini od 48 km, a dalje je cesta položena uglavnom novom trasom u duljini 67 kilometra. Knežić prijelaz preko Male Kapele spušta s 1011 metara na znatno nižih 888 metra nad morem, pri čemu prijevoje Razvalu i Vratnik savladava većim brojem serpentina. Time je produljio Struppijevu cestu za 15 kilometra, što mu je omogućilo da ni na jednom mjestu nagibi ceste nisu prelazili prihvatljivih 5–6 %.

- 9 Gornji dio vitkog obeliska završava vijencem od hrastova lišća, u središnjem dijelu je carska kruna i ispod nje medaljon u kojem je natpis JOSEPHINAE PRINCIPUM. U donjem dijelu je s prednje su strane naznačene u njemačkim miljama udaljenosti od Karlovca do Beča, a sa stražnje strane od Karlovca do Senja.
- 10 Sunčani sat isklesan je na gornjoj strani kaneliranog tambura s jednostavno oblikovanom bazom. Obnovljen je 2003. godine i vrlo loše uklopljen u mali trg s neprimjernim spomenikom Domovinskom ratu.
- 11 Vrelo koje se naslanja na omanju kaptazu ima pročelje u obliku trapeza na čijoj je gornjoj strani izvorno stajao neki plastični ukras. U središnjem istaknutom polju uklesan je natpis:

FERDINANDUS II
AUSTRIAE IMPERATOR
1847
i ispod njega
WRELLO BOŽIDAR

Ispred vrela je pojilo zaštićeno kamenim kolobranima.

Sl. 5 Tounjski most na Jozefinskoj cesti, sadašnje stanje

Sl. 6 Tounjski most oko 1900. godine

neatraktivnima, oni su bili bitni za osiguravanje dobrog funkcioniranja prometa Jozefinskom cestom.

Nakon maloga odmorišta uz vrelo Božidar, ubrzo se dolazi do iznimnoga graditeljskoga ostvarenja — mosta preko Tounjčice (sl 5).¹² Od samoga trenutka gradnje Struppijeva tounjskoga mosta i posebno nakon Knežičeve nadogradnje, most je ushićivao sve one koji su putovali Jozefinskom cestom.¹³ Kraj gradnje mosta, Struppi i Knežić označili su postavljanjem natpisa na sredini mosta, koji su uklesani u masivne kamene blokove postavljene na obje njegove parapetne ograde. Da bi naglasili važnost natpisa, poruku idućim naraštajima, natpise su flankirali skulpturama Trofeja (sl 6).¹⁴ Nakon teškoga oštećenja krajem

12 Most duljine 70 m (zajedno s pristupnim rampama) preko Tounjčice, građen je klesancima i premošten s tri svodena otvora raspona 5,7 m. Pristup je mostu (kota 215,00) bio izveden izuzetno strmim i kratkim rampama. Stoga je Knežić nadgradio Struppijev most s još jednim katom, čime je kotu mosta podigao za 6 m (221,00), odnosno kolnik mosta podigao na 16 m iznad korita, i tako smanjio veliku strminu obje pristupne rampe.

13 Sjećajući se dojmova sa putovanja 1868. godine Ivan Kukuljević Sakcinski je zapisao: »...preko Tounjčice, koja se ovdje iz pećinah šupljih lijeva u dubljinu, stoje dva kamenita mosta, sazidana jedan nad drugim, kojih umjetna zgrada služila bi na čast istim najizobraženijim tuđim državam. Četiri manja i toliko većja svoda rese tu zgradu sa svake strane, s napisi latinskim, koji se već u više knjigah nalaze...« KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (Ivan) 1873.

14 Knežić je završetak gradnje označio postavljanjem natpisa na sredini sjevernog parapeta mosta:

ARDUAE VIAE MONUMENTO
QUA
ANNO MDCCLXXV. III MAJI
ROMANUS IMPERATOR JOSEPHUS II
PATRIAE PATER PRIMUS VENIT
NOVAMQUE EXSTRUI
AUGUSTE IUSSIT

(U spomen napornom putu kojim je godine 1775. 3 svibnja rimski car Josip II otac domovine prvi put prošao i uzvišeno naredio da se izgradi novi put)

a nakon nadogradnje Knežić je na južnom parapetu postavio natpis u čast cara Ferdinanda I.

FERDINANDUS
AUSTRIAE IMPERATOR PIUS FELIX AUGUSTUS
PONTI
A DIVO JOSEPHO II ROMANORUM IMPERATORE
INTER PRAERUPTA EXSTRUCTO
NOVUM FACILIOREM ACCESSUM
VIAMQUE TOTAM REFECIT
MDCCCXXXVI

(Ferdinand Imperator Austrije, pobožni, sretni, uzvišeni, po božanskom Josipu II, imperatoru Rimljana, unutar provalje sagrađenom mostu nadgradio novi lakši pristup i cijelu cestu obnovio 1836.)

Sl. 7 Tounjski most, skulptura Trijumfa postavljena na vidikovac pokraj mosta

Sl. 8 Ogulin, Gradski muzej, natpis s Tounjskog mosta

Drugoga svjetskoga rata, most je obnovio 1972. godine naš najveći mostograditelj Kruno Tonković.¹⁵ Nažalost, tada nisu vraćeni na parapete mosta natpisi i skulpture (sl. 6–8).¹⁶

Na daljem putu prema prijevoju Razvala (884 m n/m) na Kapeli, podno povijesnoga Modruša, razdvaja se trasa Knežićeve od Struppijeve ceste. Struppijeva trasa prelaska Kapele znatno je viša i prolazila je pored pavlinske crkve i samostana sv. Nikole, nekada prostranoga samostanskoga sklopa sagrađenoga u drugoj polovini 14. stoljeća. Ta je trasa puta još uvijek dobro uočljiva i vrlo atraktivna, a osim ruševina crkve i samostana, tu ćemo na nekoliko mjesta naići na zanimljivosti vezane uz Struppijevu gradnju ceste. Uz minerske, u živu stijenu uklesane znakove (sl. 9), posebno je zanimljiv i jedinstven natpis skriven u šumi, svega nekoliko metara ispod makadamske ceste, uklesan u uski vijugav hrbat žive stijene što jedva izvire iz tla (sl. 10). Tijekom putovanja koje je poduzeo car Josip II. u proljeće 1775. godine,

15 TONKOVIĆ (Kruno), 1957.

16 Jedna skulptura Trijumfa nalazi se na uređenom vidikovcu s južne strane mosta, a fragmenti druge u ogulinskom muzeju, gdje se čuva i jedan od natpisa. Ostale dvije skulpture i drugi natpis ili su izgubljeni ili se još uvijek nalaze u riječnom koritu, te će biti nužno izraditi i ugraditi njihove faksimile.

Sl. 9 Minerski znak uklesan u živu stijenu na Struppijevu dijelu Jozefinske ceste preko Kapele

Sl. 10 Natpis uklesan u živu stijenu na mjestu pada s konja cara Josipa I. tijekom prelaska preko Kapele uz trasu Struppijeve ceste

na tom se mjestu njegov konj okliznuo i pao zajedno s carem.¹⁷ Upravo pod dojmom tegobnoga putovanja iz Karlovca u Senj, po dolasku u Senj car je naredio potpukovniku Vinku Struppiju da odmah započne izgradnjom ceste.

Ukoliko se preko Kapele prelazi po Knežićevoj trasi Jozefinske ceste, koja je u odnosu na Struppijevu cestu položena znatno blaže, podno povijesnoga Modruša dolazimo do prostranoga odmorišta uz klasicističku Fontanu Rožić (sl. 11). Taj iznimni infrastrukturni objekt Jozefinske ceste, podignut na njezinom najprostranijem odmorištu, već 175 godina služi putnicima i zaprežnoj stoci da se okrijepe izvorskom vodom prije ili nakon teškoga uspona preko prijevoja Kapele.¹⁸ Danas su svi njezini dijelovi, posebno oni koji su u stalnom kontaktu s vodom, u iznimno lošem stanju, južna školjka preko koje se prelijeva voda posve se raspala, a i sjevernoj prijeto da uskoro posve izgubi oblik. Njezina obnova više je nego žurna.

Od fontane Rožić dalje se nastavlja oštrim serpentinama i nakon nekoliko kilometara stiže se na prijevoj Razvala (884 m), mjesto na kojem je 8. listopada

17 Mjesto s natpisom nije označeno, a budući da je najčešće pokriven lišćem vrlo ga je teško pronaći. Rimskom kapitalom u neravnu površinu uklesano je:

ARDUAE VIAE VESTIGIA QUIBUS ANNO
MDCLXXV III. MAII
ROMANORUM IMPERATOR JOSEPHUS II
PATRIAE PATER PRIMUM VENIT

(Tragovi naporna puta kojima je godine 1775, 3 svibnja, rimski car Josip II, otac domovine, prvi puta prošao)

18 Da bi se putnicima i zaprežnim životinjama olakšalo tegobno putovanje i istodobno primjerenim spomenikom obilježila gradnja ceste, Knežić je podigao 1834. podno starog frankopanskog sijela Tržana u Modrušu fontanu u obliku visokog obeliska, koju je vodom snabdijevalo vrelo Rožić. Na dvije vanjske strane trostranog obeliska uklesan je natpis:

ARDUA
VIAE JOSEPHINAE
IMPER. FRANCISCUS
SUPERAVIT

—
GRATI PROCEDITE
VIATORES

—
MDCCCXXXIV

Strmine Jozefinske ceste imperator Franjo nadvladao je. — Zahvalni prosljedite putnici — 1834

Sl. 11 Modruš, Fontana Rožić

1845. održano narodno slavlje povodom uručivanja graditelju Kajetanu Knežiću povelje i Leopoldova viteškoga reda zaasluge stečene modernizacijom ceste.¹⁹

Nakon što se počne spuštati niz Kapelu, proći ćemo pored bunara, čije se kameno grlo izdiže na povišenom mjestu s desne strane ceste (sl. 12). Tisuće putnika prošlo je i nadalje prolaze pored njega ne znajući da je taj cestovni infrastrukturni objekt sagrađen na početku 20. stoljeća, i da je dio zanimljive priče o razvoju

19 U povelji koja je tiskana u Gajevoj tiskari napisano je:

»Radost Hervata na verhu Kapelle 8. listopada 1843. kad visokoblagorodni gospodin vitez Josip Kajetan Knežić, c. kr. major i upravitelj ceste Josipove u Hervatskoj i t.d. radi velikih o gradjenju cestah stečenih zaslugah od Nj. C. K. Veličanstva premilostivo podijeljenim austrijskim od zaslugah Redom Leopoldovim svečano bi urešen. U Zagrebu, Tiskom kr. Povl. Horv.–sl.–dalm. Tiskare Dra Ljudevita Gaja 1845.«

Sl. 12 Razvala, bunar s pojilom

Sl. 13 Razvala, kamena kruna bunara

Sl. 14 Brinje, Strupijev most

prometa u Hrvatskoj. Naime, nakon što je sagrađena prvo željeznička pruga od Zagreba do Rijeke, u etapama se započelo graditi prugu od Karlovca do Splita. Nakon što je puštena u promet i dionica pruge od Gospića do Gračaca, kojom je Lika spojena sa Splitom, najbrža veza između Zagreba i Splita, odnosno Zagreba i Like bila je vlakom do Ogulina i dalje dilažanskom do Gospića.²⁰ Stoga je 1892. godine otvorena redovita linija dilažansama između Ogulina i Gospića, a konji i putnici na tom su se bunaru okrjepljivali vodom prije prelaska Kapele, o čem svjedoče duboke užljebljine nastale povlačenjem užeta s kablčićem (sl. 13).

Da bi savladao inundacionu depresiju u Jezeranama, Knežić je sagradio 150 m dugački nasip i most, na što je još do nedavno podsjećala ploča s natpisom.²¹ Još uvijek je u funkciji toga važnoga prometnoga pravca Strupijev kameni most

20 HORVAT (Rudolf), 1941, 94

21 Na izgubljenoj ploči veličine 60 x 70 cm pisalo je:

ANNO
MDCCCXXXIX
CONSTRUCTA

položen preko dva luka u Brinju (sl. 14). Na sredini mosta u parapet je ugrađen sunčani sat, po svemu jednak onomu u Generalskom stolu.²²

Cesta se dalje nastavlja preko Prokika do Žute Lokve, gdje desno oštro skreće prema Vratniku, nakon čega se brojnim serpentinama spušta prema Senju. Tu se, na trećini puta od Vratnika prema Senju, dolazi do mjesta Majorija. Već sam naziv ukazuje na prošlost mjesta, no prolaznici toga teško mogu biti svjesni. Tijekom gradnje ceste na tom je do tada pustom mjestu major Knežić organizirao svoj štab iz najmanje dva razloga. Prvo, tu je postojao stalni izvor kvalitetne vode i drugo, dionica Vratnik — Senj bila je građevinski najzahtjevnija. Na izvoru je Knežić podigao u čast cara klasicističku fontanu i nasuprot njoj uredio skromni štab.²³ Iznad fontane sagradio je klasicističku kapelu centralnoga tlocrta posvećenu sv. Mihovilu (sl. 15), a prema vlastitoj želji pokopan je iza kapele, u grobnici isklesanoj u živoj stijeni (sl. 16).²⁴

22 Treći sunčani sat nalazio se ispred crkve u Vratniku, a danas je pohranjen u Muzeju grada Senja.

23 Na zapadnoj strani fontane uklesan je latinski natpis:

FONS CAESARIS
FERDINANDUS I
AUSTRIAE IMPERATOR
MDCCCXXXVII

Proposit atque peregit J. Caet. Knesich
supr. vig. praefectus

na nasuprotnoj istočnoj strani na hrvatskom je uklesano:

CESARSKO VRILLO
FERDINAND I
CESAR AUSTRIJSKI
1837

Naumio i izveo J. Cajet. Knezich
C. Kr. Major

a na sjevernoj je strani na njemačkom uklesano:

KAISER – QUELL
FERDINAND I
KAISER VON ÖSTERREICH
1837.

Entworfen und ausgeführt durch J. Cajet. Knesich
K. K. Major

24 Knežić je umro u Senju 15. rujna 1848. nakon čega je prema vlastitoj želji sahranjen u grobu uklesanom u stijenu iza klasicističke kapelice posvećene sv. Mihovilu, koju je također on sagradio neposredno iznad Carskog vrila. U znak zahvalnosti građani Senja podigli su mu spomen ploču u koju su uklesali:
»Mesto od pokoja telesnih ostanakah gosp. Josipa Kajetana Knežića c. kr. četnika, austrianskog Leopoldova reda viteza, grada Senja začasnog gradjanina osnovah cestah Velebitske, Josipove i Karlobaške, kao i luke

Sl. 15 Majorija, pogled na Carsko vrilu i kapelu sv. Mihovila

Sl. 16 Majorija, grob Josipa Kajetana Knežića

Sl. 17 Senj, Velika vrata

Sl. 18 Podprag, kapela sv. Franje na Majstorskoj cesti

Nakon niza serpentina kojima je Knežić produljio Struppijevu cestu, ali ju je učinio znatno lakšom, posebno za kolni promet, dolazi se do monumentalnih, slavoluku sličnih klasicističkih Velikih vrata, kojima je nakon 115 kilometara označen kraj Jozefinske ceste (sl. 17).²⁵ Osim spomenutih pratećih objekata uz cestu, na mjestima na kojima je suvremena cesta presjekla brojne manje serpentine sačuvani su izvorni dijelovi Knežićeve makadamske ceste. Na tim se mjestima dobro razabire visoka kvaliteta njegova kolnika, koji je stabiliziran masivnim kamenim rubnicima (100 x 30–50 x 40–60 cm), cesta osigurana kamenim podzidima u suhozidu, kretanje kola osiguravano je kamenim kolobranima, a oborinska je voda regulirana propustima svodenim eliptičnim svodovima, ili su rjeđe propusti bili premošteni kamenim pločama.

Prezentaciju Jozefinske ceste kroz predstavljanje niza ovdje sažeto spomenutih infrastrukturnih objekata te iznimno značajne ceste koja je i vrhunski spomenik kulture, treba istaknuti kao jedan od prioritetnih programa čijom bi se realizacijom obogatila turistička ponuda čitave regije i kroz to pospješilo njezino posustalo gospodarstvo. To znači da je nakon prihvaćanja projekta potrebno što prije pristupiti sanaciji i konzervatorsko–restauratorskim radovima na svim objektima, od kojih su bez sumnje prioritetni radovi na Fontani Rožić, uređivanju njihova okoliša, te da se sadržajno i likovno ujednačenim informacijama prikladno označi svako od tih mjesta i time suvremenim putnicima omogućiti makar mali dio doživljaja načina na koji se nekada putovalo. Ne treba naglasiti da svako od tih mjesta mora biti uređeno kao malo, opremljeno i održavano odmorište. U tom cilju Hrvatski restauratorski zavod izradio je projekt obnove Fontane Rožić, te dao prijedlog prezentacije Jozefinske ceste.²⁶ Nažalost, postoji realna opasnost da sve ostane samo na papiru.

Prema Jozefinskoj cesti moramo se odnositi kao prema vrhunskom spomeniku kulture, koji to i jest, te kao takav to zaslužuje. U realizaciji predloženoga programa Ministarstvu kulture moraju se priključiti i stvarno glavni teret ponijeti Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, zatim Ministarstvo turizma i Mini-

Senjske učiteljica i posla u proizvodjenju ravnateljica rođena u Petrinji 15. veljače 1786. i preminuvšeg sa žalostju mnogih počitateljah u Senju 15. rujna leta 1848.»

- 25 Slično obelisku na početku ceste u Karlovcu, ovdje se iznad vrata nalazi medaljon ispod bogato naborane tkanine i carske krune na vrhu. U medaljonu je uklesano: JOSEPHINAE FINIS. S lijeve strane vrata u njemačkim su miljama uklesane udaljenosti do mjesta na putu od Senja preko Karlovca i Zagreba do Beča.
- 26 Projekt Hrvatskog restauratorskog zavoda, čiju je izradu financiralo Ministarstvo kulture, izradili su Drago Miletić, Marija Valjato Fabris i Anka Čurić. Projekt je u rujnu 2007. godine predan načelniku općine Josipdol, gosp. Zlatku Mihaljeviću.

starstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva. Sjedinjavanjem financijskih potencijala i interesa svih četiriju ministarstava, stvara se realna osnova za doglednu realizaciju projekta.

Naglašavajući važnost Jozefinske ceste, razumljivo ne zaboravljamo prethodno Knežićevo remek djelo — *Majstorsku cestu* građenu od Obrovca do Sv. Roka kroz najljući Velebitski krš. Ta je cesta bila Knežićeva referenca pri carevu odabiru voditelja modernizacije Jozefinske ceste. Na putu od Obrovca, na omanjoj visoravni *Podprag* (684 m) s južne velebitske strane, Knežić je sagradio skladnu centralnu klasicističku *Kapelu sv. Franje* (sl 18). Cesta se dalje nastavlja podno veličanstvenih *Tulovih greda*, penje se iznad prostranoga kraškoga polja *Praška lokva*, prelazi prijevom *Vrhprag* i nastavlja preko *Kraljičinih vrata* (972 m) i prijevoja *Mali Halan* (1045 m) da bi se po sjevernoj šumovitoj Velebitskoj strani spustila do *sv. Roka*. Ta, srećom još uvijek dobro očuvana makadamska cesta, opremljena miljokazima, osigurana burobranima i kamenim kolobranima, zadivljuje čudesnim serpentinama, položenim po dojmljivo dugačkim i visokim podzidima građenim velikim klesancima, zahvaljujući kojima cesta nigdje ne prelazi 5,5 % nagiba, te je još jedan primjer vrhunske cestogradnje ranoga 19. stoljeća. *Majstorska cesta* preko južnoga Velebita, kao ni jedna druga hrvatska cesta, čvrsto je povezana s čudesnim oblicima kraških krajolika, na čijoj se trasi nižu jedan za drugim nezaboravni pogledi, posebno prema južnim stranama. Zanimljivo je da su upravo na znatnom dijelu njezine trase, ne bez razloga, snimljeni filmovi o Winnetouu. U Njemačkoj djeluje niz vrlo aktivnih udruga ljubitelja filmova o tom izmišljenom lapaškom poglavici, što je potaklo naše turističke radnike da u hotelu Alan u Starigradu otvore izložbu za koju su posuđeni rekviziti korišteni tijekom snimanja serijala o Karl Mayevu junaku. Izložba smještena u nekom jadranskom hotelu jest jedno, ali stalne atraktivne izložbe postavljene i raspoređene u autentičnom prostoru u kojem su se kretali i borili nekada omiljeni filmski junaci, sasvim su nešto drugo. Ruševine starih cestarskih kuća kojih je svakim danom sve manje, a za koje ne postoji nikakav drugi interes, mogle bi se obnoviti u tu svrhu. Nedvojbena bi to doprinijelo za sada samo potencijalnoj atraktivnosti *Majstorske ceste*, koja mora trajno ostati makadamska, zaštićeni spomenik kulture, sustavno dobro, održavano i opremljeno turistički atraktivnim pratećim sadržajima.²⁷

27 Kada sam posljednji puta 5. kolovoza 2008. godine prolazio *Majstorskom cestom*, susreo sam neočekivan broj vozila isključivo stranih registracija. Iznimka su bila jedino vozila delegacija koje su polagale cvijeće na mjesta pogibije branitelja u Domovinskom ratu. Usprkos pomanjkanju bilo kakve turističke promičbe ti su brojni strani turisti sami otkrili ljepote krajolika kojim prolazi *Majstorska cesta*.

Sl. 19 Oštarije, crkva sv. Marije,
zapadni gotički portal

Sl. 20. Ogulin, Frankopanski kaštel

Sl. 21 Modruš, pogled na južni dio grada

Jozefinska cesta ne samo što je sama po sebi vrhunski spomenik kulture, nego je ona poveznica niza iznimno značajnih spomenika kulture koji počinju Karlovačkom zvijezdom, a završavaju gradom Senjom. Na tom putu od Karlovca i vožnje uz vijugavu, slapovima bogatu i slikovitu Mrežnicu, dolazi se do Josipdola. Ako se desno skrene svega nekoliko kilometara, dolazi se u Oštarije, staro hodočasničko mjesto s tradicijom još iz srednjega vijeka. Tu je Stjepan II. Frankopan 1450. sagradio veliku trobrodnu gotičku crkvu posvećenu B. D. Mariji (sl. 19).²⁸ Ukoliko znamo da su u kontinentalnom dijelu Hrvatske, uz iločku crkvu, koja je sačuvana samo u arheološkom sloju, trobrodne bile samo još cistercitska crkva sv. Marije u Topuskom, župna crkva sv. Marka i katedrala u Zagrebu, onda nam i to mora govoriti o snazi njezinih graditelja i kolatora. Još nekoliko kilometara dalje dolazi se u Ogulin, gdje su Frankopani iznad Đulina ponora sagradili prostrani kaštel (sl. 20).²⁹

Nastavljajući od Josipdola dalje Jozefinskom cestom, dolazimo nakon desetak kilometara do Modruša. Ruševine što se uzdižu na vrhu brijega sa zapadne strane ceste, označavaju jedno od najznačajnijih povijesnih mjesta u kontinentalnom dijelu Hrvatske, mjesto koje zaslužuje da se prema njemu odnosimo s najvećom pažnjom i poštovanjem (sl. 21). Tu je bilo sijelo moćnih knezova Krčkih, to je njihov prvi posjed u kontinentalnom dijelu Hrvatske. To je mjesto u kojem su Dujam III. i Bartol VIII. ugostili kralja Karla Roberta koji se u srpnju 1333. godine uputio u Napulj preko Senja. U njihovu sijelu kralj je primio poslanstvo grada Splita na čelu sa splitskim nadbiskupom Dominikom Pereanderom.³⁰ U studenom 1412. godine u Modrušu je knez Nikola nekoliko dana ugostio kralja Žigmunda. Tom je prigodom kralj izdao povelje Trogiranima i knezu Nelipiću. Na putovanju u Svetu zemlju u lipnju 1424. godine, danski je kralj Erich VII. bio gost kod kralja Žigmunda na Budimu. U nastavku puta danski je kralj mletačkom galijom preko Dubrovnika nastavio put prema Svetoj zemlji, a na povratku je svratio kod kneza Nikole u Senj.³¹ Iako nema pisanih dokumenata koji bi potvrdili boravak danskoga kralja u Modrušu, bilo bi za očekivati da je u odlasku ili povratku danski kralj putovao preko Brinja i Modruša.

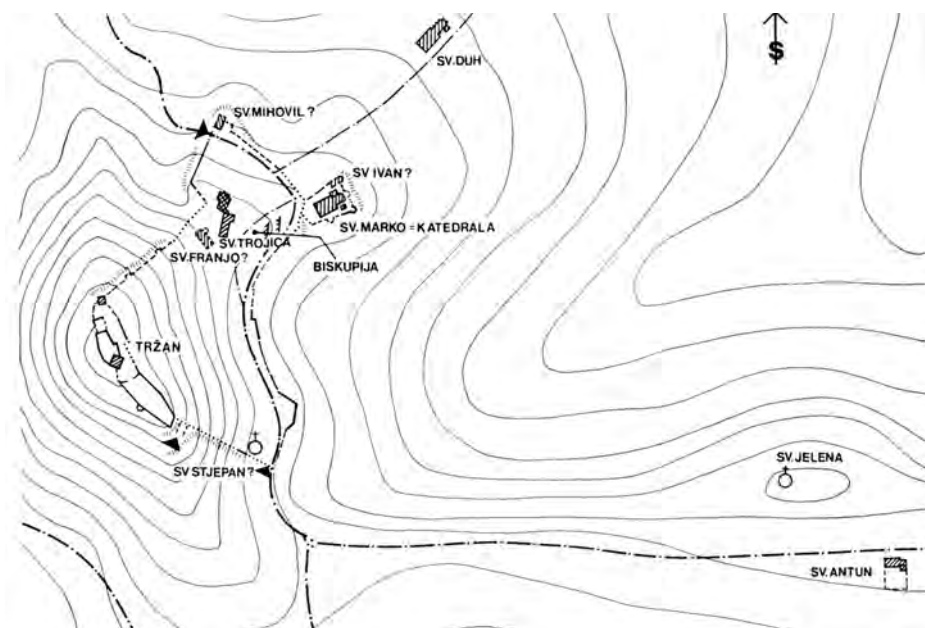
No Modruš nije nam samo važan po plemićkom gradu Tržanu, kako se zove to sijelo knezova Frankopana, nego i po njegovu suburbiju, koji se rasprostro podno istočne padine brijega (sl. 22). O veličini i gospodarskoj snazi mjesta najrječitije govori broj crkava i kapela koje su u njemu sagrađene tijekom srednjega vijeka.

28 HORVAT (Zorislav), 1993., 119

29 BOŽIČEVIĆ (Juraj), 1945., 121

30 KLAJČIĆ (Vjekoslav), 1901., 137

31 KLAJČIĆ (Vjekoslav), 1901., 212

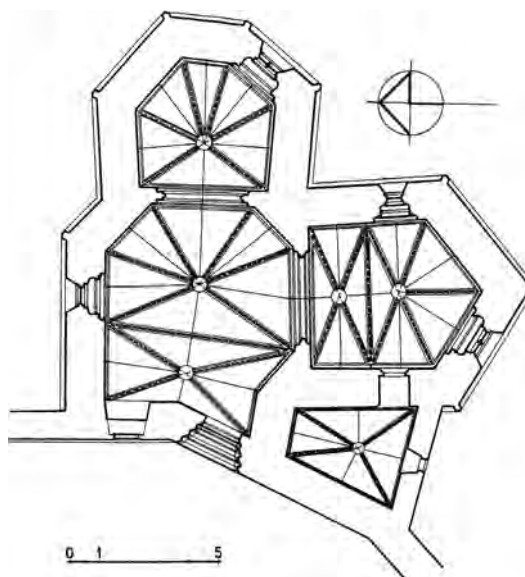
Sl. 22 Modruš, situacija (Z. Horvat)

sl. 23 Brinje, pogled na Sokolac s kapelom sv. Trojstva i ruševinom ulazne kule

Sl. 24 Brinje, Sokolac, zapadno pročelje ulazne kule

Sl. 25 Brinje, Sokolac, dvorska kapela Sv. Trojstva, tlocrt

Stara župna crkva sv. Marka kratko je vrijeme bila katedrala sv. Marije, zatim tu su bile crkva sv. Duha, crkva sv. Antuna, crkva sv. Ivana Krstitelja, crkva Sv. Trojstva, te kapele sv. Stjepana, sv. Mihovila i sv. Katarine.³²

Zbog pomanjkanja svijesti o važnosti ruševnih plemićkih gradova, uvijek treba nanovo isticati da su to mjesta u kojima su se rađale, ženile, živjele i umirale generacije naših najznačajnijih srednjovjekovnih obitelji. Te su obitelji bili nositelji političkoga, gospodarskoga i kulturnoga razvoja Hrvatske. Zbog te neosporive činjenice prema tim bi se mjestima morali odnositi s posebnom pažnjom, pažnjom znatno većom nego prema bilo kojoj drugoj kategoriji spomenika kulture. To tim više što su, zbog različitih okolnosti, plemićki gradovi davno napušteni od svojih vlasnika, čije su obitelji uglavnom davno izumrle, tako da danas ta slavna povijesna mjesta nemaju svoga skrbnika, ukoliko ne računamo Ministarstvo kulture.

Činjenica jest da do naših dana Ministarstvo kulture nije čak ni pokrenulo program istraživanja, konzervatorsko–restauratorskih radova i prezentacije Mo-

32 KRUHEK (Milan), HORVAT (Zorislav), 1990., 89

Sl. 26 Brinje, Sokolac, pogled na kapelu Sv. Trojstva sa sjeveroistoka

Sl. 27 Brinje, Sokolac, pogled na kapelu Sv. Trojstva s juga

druša. Činjenica jest da je modruških zidova svakim danom sve manje, posljednje veliko urušavanje dogodilo se u siječnju 2008. godine, kada se urušio veći dio istočnoga obrambenog zida, na što Ministarstvo kulture uopće nije reagiralo, usprkos pravodobnom upozorenju. Modruš mora biti istražen i predstavljen javnosti, tu svaki posjetitelj mora dobiti točnu informaciju o važnosti mjesta na kojem se nalazi. Jednako tako, Modruš mora biti dio cjelovito osmišljenoga projekta prezentacije »*in situ*» frankopanske kulturne baštine.

Ako do sada nije pokrenut program istraživanja i prezentacije Modruša, kako ćemo očekivati da se pokrene program istraživanja i prezentacije ruševina srednjovjekovne pavlinske crkve i samostana sv. Nikole, koje se nalaze nešto južnije na Struppijevoj cesti. Visoka snažna crnogorica svojim korijenjem stoljećima razara ostatke kamenih zidova. Moramo biti svjesni činjenice da je njihovo istraživanje i prikladna prezentacija realna jedino u okviru realizacije cjelovito osmišljenoga programa prezentacije frankopanske kulturne baštine.

Nakon prelaska Male Kapele, Jozefinska cesta prolazi kroz Brinje. Već se iz daleka sa Jozefinske ceste u Brinjskoj dolini uočavaju ostatci nekada impresivne

frankopanske ulazne kule i snažni visoki volumen dvorske kapele Sv. Trojstva (sl 23). Kula je po mnogo čemu jedinstvena ne samo na cijelom našem prostoru, nego na širem prostoru jugoistočne Europe (sl 24). To je trokatna ulazna kula, čije je prizemlje bilo presvođeno križno–bačvastim svodom, prvi kat šesterodijelnim križno–rebrastim svodom, drugi kat križno–rebrastim svodom, a treći je kat bio natkriven drvenim grednikom. Ulaz u kulu uz snažne drvene okovane vratnice štitila je okomito pomična masivna kovana rešetka. Posebnost te kule svakako je oblikovanje njezinih pročelja. Pročelja zidana pravilnim piljenim kvadrima sedre raščlanjena su lezenama koje na vrhu povezuju dvostruki slijepi lukovi.³³ Najbliži primjer, koji je mogao biti poticaj za takvo oblikovanje pročelja kule, ne nalazimo ni na jednoj profanoj građevini, nego na pročeljima romaničke katedrale u frankopanskom Senju.

Nasuprot ulaznoj kuli nalazi se reprezentativna dvokatna dvorska kapela Sv. Trojstva (sl. 25 — 27). Kapela je teško stradala u nizu potresa 1916. i 1917. godine, nakon čega je građevinski loše sanirana i nakon toga još lošije održavana, što su bili i glavni uzroci urušavanja njezinoga zapadnoga pročelja 1963. godine. S dva duža prekida od tada traju radovi na njezinoj obnovi, a konačno će biti dovršena 2009. godine.³⁴ Podatak da će radovi na toj našoj najznačajnijoj kasnogotičkoj sakralnoj građevini trajati punih 46 godina, ponajbolje ukazuje na naš odnos prema najvrjednijemu dijelu nacionalne kulturne baštine, ali jednako tako i o perspektivi koju ima predstojeća obnova ulazne kule, ukoliko ne dođe do radikalne promjene u našem odnosu prema kulturnoj baštini.

Brinjska dvorska kapela Sv. Trojstva nije prisutna u novijim pregledima razvoja naše srednjovjekovne umjetnosti, ili je posve neprikladno prikazana, pri čem uopće nije valorizirana, pa stoga nas ne treba čuditi što nije ni prisutna u našoj kolektivnoj svijesti. Zapravo, sredinom 19. stoljeća počelo je dobro, nakon što je naš prvi povjesničar umjetnosti Ivan Kukuljević Sakcinski, dva puta pisao o Brinju. Prvo je vrlo sažeto opisao kapelu Sv. Trojstva, a dva desetljeća poslije posvetio joj je znatno veću pozornost.³⁵ Zaključkom, «*U svem je ta kapela jedinstven spomenik graditeljstva, napose graditeljstva Frankapana*», Gjuro Szabo pridaje joj iznimno značenje. Szabo

33 Nakon provedenih istraživanja Hrvatski restauratorski zavod izradio je projekt obnove kule, MILETIĆ–VALJATO FABRIS, 2003.

34 Nakon urušavanja zapadnog pročelja 1963. godine radove je pokrenuo Konzervatorski zavod u Zagrebu. Nakon reorganizacije službe vođenje radova 1965. godine preuzeo je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu koji vodi radove do 1972. godine kada su prekinuti radovi u vrlo nepovoljnom trenutku za kapelu. Restauratorski zavod Hrvatske ponovno pokreće radove 1983. godine koji se s prekidom od 1991 — 1998. godine završavaju 2009. godine.

35 Kukuljević je dva puta pisao o Sokolcu u Brinju: Kukuljević Sakcinski, 1869. i Kukuljević Sakcinski, 1887., 57.

Sl. 28 Brinje, Sokolac, unutrašnjost substrukcije kapele Sv. Trojstva

Sl. 29 Brinje, Sokolac, glavno pročelje kapele Sv. Trojstva nakon obnove

prvi počinje posve pogrješno svrstavati brinjsku kapelu u obrambene crkve, čak njezin tlocrtni oblik objašnjava obrambenom zadaćom: «*Sam teren, na kojem je kapela sazdana, ne opravdava toga načina gradnje, ali nema sumnje, da je baš obrambena zadaća kapele učinila, da je nastao ovakav oblik ... Tako je ova kapela bila gotovo najvažniji dio grada za obranu*».³⁶ U prvom pregledu Hrvatske umjetnosti, Željko Jiroušek zaključuje da je «*Jedna od najljepših i najosebujnijih dvokatna kapela na brdu Sokolcu kod Brinja*».³⁷ On ispravlja Szabovu tvrdnju da je brinjska kapela trokatna građevina, no unatoč tomu i idući će istraživači i dalje ponavljati to mišljenje.³⁸ Ljubo Karaman, u pregledu Umjetnosti srednjega vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, ne spominje Brinje, a jednako tako Brinje ne spominje ni Radovan Ivančević u prvom suvremenom pregledu umjetnosti u Hrvatskoj.³⁹ U posljednjem

36 SZABO (Gjuro), 1917, 345

37 JIROUŠEK (Željko), 1943., 688.

38 HORVAT (Zorislav), 1984/85., 41

39 KARAMAN (Ljubo), 1950., 125; IVANČEVIĆ (Radovan), 1986. Jednako tako Ivančević se ne osvrće na kapelu ni u ediciji Hrvatska i Europa, IVANČEVIĆ (Radovan), 2000., 585.

izdanju Hrvatske likovne enciklopedije, pišući o gotici u Hrvatskoj, Igor Fisković u dijelu o dvorskim kapelama plemićkih gradova samo napominje da je *«Izuzetak trokatna kapela frankopanskog grada u Brinju s poč. XV. st., koja se ističe razvedenošću svodova asimetričnog prostora.»*⁴⁰

Brinje se u povijesnim ispravama prvi put spominje 1343. godine. Nedvojbeno knezovi Krčki već tada u Brinju imaju jedno od svojih sijela, koje je postupno građeno. Kapela Sv. Trojstva sagrađena je nakon što je vrh brijega bio opasan obrambenim zidom, s južne strane sagrađen palas, a sa zapadne ulazna kula. Stoga su Krčki bili prisiljeni sagrađiti kapelu na strmoj istočnoj padini brijega i s vanjske strane prisloniti je obrambenom zidu. Da bi savladali razliku u razini između padine brijega i dvorišta, kapelu su sagrađili iznad substrukcije jednakoga tlocrta i jednake visine. Iako se čistoćom prostora i pojedinih arhitektonskih oblika unutrašnjost substrukcije doimlje iznimno snažnom, i unatoč činjenici što je u zaglavnom kamenu svoda južnoga prostora sačuvan jedini grb knezova Krčkih (sl. 28), ona je ostala nedovršena, neožbukana i bez dvojbe u idućim je stoljećima služila kao pomoćni prostor.

Krčki su kapelu sagrađili početkom 15. stoljeća, svakako nakon što se Nikola IV. oženio Dorotejom Gorjanski, čiji obiteljski grb nalazimo na zaglavnom kamenu križno–rebrastoga svoda iznad empore, ali i na zaglavnom kamenu bočne kapele posvećene Gospi od Sedam Žalosti.⁴¹ Unatoč razvedenosti tlocrta, zahvaljujući cjelovitu doživljavanju pročelja donjega, zatvorenoga, ničim raščlanjenoga pročelja koje pripada substrukciji, i gornjega, ugaonim rudimentarnim »potpornjacima« raščlanjenijega i monoforama i biforama rastvorenoga dijela koji pripada pročeljima kapele, u pogledu izvana čitav taj dvokatni snažni volumen djeluje vrlo strogo i skromno. To je posve suprotno onomu što posjetitelj doživi u unutrašnjosti kapele. Već sam pogled na zapadno pročelje kojim dominira monumentalni, gotički veliki, ljevasto usječen portal empore, s koje je kneževska obitelj pratila bogoslužje, navještava posjetitelju reprezentativnost unutarnjega prostora kapele (sl. 29–30). Njezina ukupna uzdužna i poprečna os jednake su duljine i jednake su visini sva tri

40 FISKOVIĆ Igor, *Gotika*, 2005., 2

U natuknici Brinje iste enciklopedije, Lelja Dobronić jednako tako šturo opisuje i uopće ne valorizira kapelu: »Trokatna kapela Sv. Marije s gotičkim portalom najbolje je očuvana burgovna kapela u Hrvatskoj.« Osim što navodi pogrešnog titulara kapele, iz njezine rečenice moglo bi se zaključiti da je, ako ne jedina, onda najveća značajka kapele jedan jedini gotički portal. HLE, 1, 2005., 125.

41 Nema dvojbe da je na zaglavnom kamenu svoda broda, koji je zbog nekog razloga otučen zajedno sa svodnim rebrima, morao biti isklesan grb knezova Krčkih.

Sl. 30 Brinje, Sokolac, kapela Sv. Trojstva, portal empore

Sl. 31 Brinje, Sokolac, pogled na svodove kapele Sv. Trojstva nakon obnove

prostora. Povezuju ih visoki, uski, bogato profilirani trijumfalni lukovi. Taj naglašeno visoki prostor presvođuju razigrane površine križnorebrastih svodova u sve-tištu, bočnoj kapeli, iznad empore i u sakristiji, dok brod, koji je u tlocrtu nepravilni šesterokut, presvođuje šesterodijelni svod (sl. 31–32). Prostor kapele ravnomjerno osvjetljavaju po dvije visoke i vitke monofore i bifore.

U toj našoj jedinoj dvokatnoj dvorskoj kapeli, sačuvana je u kontinentalnom dijelu Hrvatske jedina naša srednjovjekovna zidana empora. Unutar njezina dva maniristička oltara (1663.) uklopljene su kasnogotičke skulpture *Madone s djetetom* i *Pietā* (oko 1430.), što također ne ćemo susresti ni u jednom drugom crkvenom prostoru kontinentalnoga dijela Hrvatske. Specifična je i njezina sakristija naglašeno trapeznoga tlocrta, presvođena križno–rebrastim svodom, koja se izdiže visoko iznad padine brijega, premošćujući nepravilan vanjski prostor između obrambenoga zida i bočne kapele (sl. 27).

Kapela Sv. Trojstva u Brinju ne samo što je najznačajnije frankopansko graditeljsko ostvarenje, nego je bez dvojbe najznačajnija cjelovito očuvana kasnogotička sakralna građevina u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Što je posebno značajno, to je remek djelo kasnogotičkoga graditeljstva osmišljeno, projektirano i sagrađeno u kratkom vremenskom razdoblju kao cjelovit projekt. Njezinu gradnju trebali bismo povezati s graditeljima koji su došli iz Parlerova kruga, koji su u kapeli Sv. Trojstva ostvarili visoku umjetničku vrijednost.

Konzervatorsko–restauratorski radovi na kapeli su pred završetkom. U lipnju 2007. otvorena je u substrukciji kapele stalna izložba o Brinju i Frankopanima u Brinju (sl. 33), u lipnju 2009. biti će dovršeni svi radovi na kapeli.⁴² To je prvi primjer u kontinentalnom dijelu Hrvatske da posjetitelji neposredno na spomeniku kulture, unutar ruševina jednoga našega plemićkoga grada, dobiju sažetu, ali cjelovitu informaciju o spomeniku i prostoru u kojem se nalazi.⁴³ Jednako tako, kapela će skorim završetkom radova biti i prvi predstavljeni spomenik frankopanske kulturne baštine.

Na kraju Jozefinskog cestom i putevima Frankopana dolazi se u Senj. U iznimno je lošem stanju graditeljsko naslijeđe unutar zanimljive urbane strukture te nekada naše najprometnije luke, koja je teško oštećena bombardiranjem u Drugom svjetskom ratu, unatoč pozitivnim nastojanjima gradskih uprava da oplemene prostor grada. Dovršetakom kraka autoceste od Rijeke do Žute Lokve još više će se

42 Izložbu su zajednički organizirali i postavili Hrvatski povijesni muzej i Hrvatski restauratorski zavod. Autor izložbe je Drago Miletić, izložbu je postavila Iva Jerković, Atelier Hrčić iz Zagreba.

43 Misli se na kontinentalni prostor Hrvatske. Drugi takav primjer nalazimo unutar djelomično prezentiranih ruševina Trsata, gdje je postavljena stalna informativna izložba i gdje posjetitelj dobiva deplijan s osnovnim informacijama, a može kupiti i vrlo korektno napravljenu manju monografiju o Trsatu.

sl. 32 Brinje, Sokolac, unutrašnjost, pogled na svetište kapele Sv. Trojstva nakon obnove, a prije postavljanja oltara

Sl. 33 Brinje, Sokolac, detalj izložbe u substrukciji kapele Sv. Trojstva

Sl. 34 Senj, katedrala, glavno pročelje s predstavjenim romaničkim slojem

Sl. 35 Senj, Gradska loža

povećati prometna izolacija Senja. Stoga je neophodno da se brojnim turistima, koji samo autocestom projure Lijepom našom na putu do odredišta njihova ljetovanja, ponude atraktivni sadržaji koji će ih motivirati da siđu s autoceste i neposrednije se upoznaju s prirodnim ljepotama i kulturom zemlje u kojoj su odlučili provesti godišnji odmor.

Na našoj obali jedino ćemo u Senju susresti romaničko graditeljstvo koje se, protivno tradiciji graditeljstva istočne jadranske obale, koristilo opekom, a ne uobičajenim kamenom. Ostatci glavnoga pročelja *romaničke katedrale*, razvedenoga s tri registra slijepih arkada (sl. 34) i iznimna, ali pregradnjama devastirana, opekama zidana gradska loža, koje obnova tek predstoji, ukazuju na snagu grada u razdoblju u kojem su knezovi Krčki počeli širiti svoje posjede na kopno (sl. 35). Unutar atraktivnih dugačkih poteza gradskih zidina, pojačanih okruglim kulama, brojne su srednjovjekovne i novovjekovne arhitektonske pojedinosti, među kojima se ističu velika gotička trifora *kuće Daničić* (sl. 36) i renesansno *Lavlje dvorište*, uz

Sl. 36 Senj, Gradska loža i kuća Daničić s velikom djelomično zazidanom triforom.

mnoštvo uzidanih rimskih spolija, srednjovjekovnih i novovjekovnih glagoljskih natpisa i uklesanih godina, svakom će prolazniku ukazati na bogatu i dinamičnu prošlost grada. Neka od najmarkantnijih senjskih zdanja, kao što je to kaštel, čije početke razvoja moramo tražiti u razdoblju u kojem su templari posjedovali Senj, a koji potom dograđuju knezovi Krčki i kralj Matijaš Korvin, ne ćemo moći prepoznati nakon radikalne pregradnje i dogradnje krajem 19. stoljeća. No, zato će svaki putnik, prilazeći Senju iz bilo kojega od četiri pravca, već izdaleka ugledati iznimno dobro očuvan i odgovarajuće prezentiran novovjekli *kaštel Nehaj* (sl. 37), što ga je kapetan Ivan Lenković sagradio 1558. godine, da s povišenja s istočne strane gradskih zidina bdije nad sigurnošću Senja.

Predstavljanje frankopanske kulturne baštine razumljivo ne bi smjelo završiti s gradom Senjom. Mora se istodobno osmisliti prezentacija i pokrenuti radovi na nizu vinodolskih gradova i kaštela čiji su predstavnici 1288. godine na narodnom jeziku i glagoljici napisali Vinodolski zakonik, jedan od najstarijih europskih pravnih kodeksa. Osim devet gradova koji su sudjelovali u izradbi zakonika — Ledenica, Novog, Bribira,

Sl. 37 Senj, Nehaj

Grižana, Drivenika, Bakra, Hreljina, Trsata i Grobnika, u prezentaciju treba uključiti i iznimno zanimljiv te arheološki vrlo dobro sačuvan grad Badanj.⁴⁴

Iskustvo i poznavanje postojeće situacije kazuje nam da je malo mogućnosti da se u dogledno vrijeme pokrenu ozbiljni radovi bilo na Modrušu, bilo na obnovi brinjske ulazne kule, ta dva najznačajnija spomenika kulture na Frankopanskom putu. Ako se na kapeli koja ima 150 m² neto površine radilo 46 godina, previše je, bez obzira na iznimnu složenost i zahtjevnost tog objekta. Ukoliko će se tijekom obnove kule primijeniti jednaki model financiranja, radovi će trajati znatno dulje.

Ministarstvo kulture nema razrađena mjerila prema kojima financira programe zaštite spomenika, pa se stoga moglo dogoditi da se financiraju neki programi plemićkih gradova koji nemaju ni približno one vrijednosti koje bi ih mogle svrstati u

44 U Bribiru je već provedeno istraživanje i izveden veći dio radova na prezentaciji i novoj namjeni kvadratne kule, kaštel Drivenik je primjereno održavan, a posljednjih godina znatno su uznapredovali i radovi na kaštelu Grobnik. Trsat je većim dijelom prezentiran i otvoren javnosti

prioritete, dok istodobno nisu uključeni u program plemićki gradovi i kašteli kao što je Modruš, Čaklovac, Gvozdansko, Šarengrad i sl. Ukoliko se financira program nekoga značajnoga plemićkoga grada, kao što je Zrin, s obzirom na realne potrebe godišnje se dodjeljuju čisto simbolična sredstva, pa će se tom dinamikom financiranja na njemu u nedogled odvijati istraživanja i konzervatorsko–restauratorski radovi, tako da se ne može ni predvidjeti vrijeme kada će Zrin biti u cijelosti predstavljen javnosti. Pritom se pokretači takvih istraživanja susreću s apsurdnim situacijama, kao što su problemi oko izgradnje pristupnoga puta, bez kojeg nema mogućnosti otvaranja ozbiljnijega radilišta.⁴⁵ Stoga nas ne smije začuditi sramotna činjenica što Hrvatska još uvijek nema istražene i prezentirane ruševine nijednoga plemićkoga grada, po čemu smo, to treba ponovno reći, jedini i jedinstveni u Europi.

Uviđajući inertnost svih struktura koje sudjeluju u zaštiti spomenika kulture, i istodobno njihovu potpunu nezainteresiranost za sustavno istraživanje i zaštitu ruševina plemićkih gradova, prije četiri godine predloženo je rješenje toga problema.⁴⁶ Nakon toga tijekom protekle četiri godine nije bilo reakcije, ništa se nije dogodilo, pojeo vuk magare. A moralo se reagirati, bilo prihvaćanjem prijedloga u cjelini, bilo s nekim korekcijama, bilo s potpunim odbacivanjem takvoga pristupa rješavanju problema i iznošenjem kvalitetnijega cjelovitoga rješenja. Nije se dogodilo ništa od toga tijekom protekle četiri godine. Uslijedila su samo nova urušavanja preostalih krhkih ostataka tih žarišta povijesnih događanja, pri čem čak ni urušavanje modruškoga istočnoga obrambenoga zida nije imalo nikakvog odjeka. Upravo zbog takve letargičnosti hrvatskoga konzervatorstva opravdano je sažeto ponoviti četiri godine stari prijedlog.

Potrebno je prethodno napomenuti da zbog usitnjavanja nekadašnjih regionalnih zavoda za zaštitu spomenika kulture, osnivanjem novih, stručnjacima nekompletiranih konzervatorskih odjela, došlo je do situacije u kojoj više nitko u Konzervatorskoj službi nema makar nešto širi uvid u brojnost, raznolikost, posebnosti i stanje plemićkih gradova, rasprostranjenih od Šarengrada na istoku do Cesargrada na zapadu, od Vinice na sjeveru do Zvonigrada na jugu. Nepovratno su prošla vremena Gjüre Szabe i Anđele Horvat, koji su svoja saznanja o plemićkim gradovima godinama stjecali putujući cijelom Hrvatskom po makadamskim ce-

45 Ministarstvo kulture do sada nije željelo u okviru pripremnih radova iz sredstava za zaštitne radove financirati izvedbu pristupnih puteva.

46 Prijedlog je iznesen u referatu na II. Kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti, održanom u Zagrebu u svibnju 2005. godine. Drago Miletić, Plemićki gradovi, revitalizacija, organizacija i financiranje njihove sustavne zaštite. Zbornik II. Kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2007. 431.

stama konjskim i volovskim zapregama, ili pak lošim željezničkim ili još lošijim autobusnim vezama, ali unatoč tomu, upornim višekratnim obilascima pojedinih spomenika, uspinjući se pješice i do onih najudaljenijih plemićkih gradova sakrivenih u šumskim i planinskim bespućima. Previše je danas onih koji sudjeluju u skrbi spomenika kulture, a nikada nisu bili na ruševinama niti jednoga plemićkoga grada.

Stoga je neophodno odmah pristupiti izradbi kataloga ruševina plemićkih gradova rađenih prema prethodno dogovorenoj zajedničkoj metodologiji. Na temelju sakupljenih i usustavljenih saznanja o stanju i značajkama svih ruševina plemićkih gradova, izradio bi se popis prioriteta, makar za 50 najznačajnijih, poštujući četiri jasno definirana kriterija:

Vrijednost njihova arhitektonskoga sklopa.

Analizom arhitektonskoga sklopa, posebno s obzirom na položaj, uočene specifičnosti i arhitektonske pojedinosti, dobivaju se elementi za valorizaciju i usporedbu prema drugim plemićkim gradovima. Razumljivo da će, uz ostale prednosti, Čaklovac sa specifičnim tlocrtom kule te velikim brojem sačuvanih različitih arhitektonskih pojedinosti imati znatnu prednost u odnosu na Viškovce, na kojima takvih pojedinosti nema.

Stupanj ugroženosti nadzemnih struktura.

Stanje vidljivih dijelova zida, odnosno stupanj njihove ugroženosti od djelomičnoga ili potpunoga urušavanja, ili pak nestajanja nekih njegovih bitnih dijelova, ili samo ponekih vrijednih arhitektonskih pojedinosti, mora imati bitan utjecaj pri donošenju popisa prioriteta. Stanje palasa povijesno iznimno važnoga Modruša je toliko dramatično, da je pitanje dana kada će se urušiti, a njegovo bi urušavanje bitno umanjilo arhitektonsku vrijednost vidljivoga dijela arhitektonskoga sklopa. Jednako tako najmarkantnije dvokatno sjeverno pročelje palasa i jezgre Belca, koje je ugroženo jakom kavernom po čitavoj visini, bez obzira na manji značaj toga plemićkoga grada u našoj prošlosti, sigurno će biti presudno za njegovo uvrštavanje u popis prioriteta.

Značenje plemićkoga grada u prošlosti

Određivanje uloge nekog plemićkoga grada u našoj prošlosti jednako je tako važan kriterij, kao i prethodna dva. Nema dvojbe da je povijesna uloga Zrina i Modruša takva, da ih čak neovisno o zadovoljavanju ostalih kriterija, izdvajaju i smještaju na samo čelo prioriteta nekoga budućega popisa. Jednako tako jedan herojski događaj koji se veže uz Gvozdansko, ili nekoliko događaja koji su se odvijali u Steničnjaku, Krapini ili Cetingradu, odlučni su u valorizaciji važnosti i hitnosti uvrštavanja u program istraživanja, konzervacije i prezentacije.

Smještaj u prostoru.

Ovaj posljednji kriterij koji bi se morao uvažavati u određivanju prioriteta, svakako je smještaj plemićkoga grada u prostoru. Naime, ukoliko prethodna tri glavna kriterija daju jednake vrijednosti, onda će na kraju biti presudan taj četvrti. Ukoliko je neki grad neposredno uz značajne prometnice (Slunj, Modruš, Brinje), značajna planinarska odredišta i turistička središta (Okić, Medvedgrad, Slunj), neposredno uz veća mjesta ili gradove (Kostajnica, Krapina, Samobor, Susjedgrad, Šarengrad, Brinje), ili pak s nekim drugim značajnim spomenikom čini jedinstvo (Šarengrad), on bi trebao imati prioritet u odnosu na one koji su daleko od suvremenih prometnica i mjesta koja obilazi ili gdje svraća čovjek u naše doba.

Razrađenim sustavom bodovanja dobili bismo rang listu najznačajnijih 50 plemićkih gradova. Prvih deset gradova morali bi istodobno ući u program radova s dinamikom da se najsloženiji od njih završi i prezentira kroz najviše deset godina. Završetkom radova na jednom od prvih deset gradova, u radove bi automatizmom bio uključen jedanaesti grad s rang liste prioriteta itd.

Istražene i predstavljene ruševine morala bi preuzeti unaprijed određena ustanova, koja bi nakon toga vodila daljnju brigu oko njihova održavanja i funkcioniranja. Jednako tako, oprema i oblikovanje svega onoga što će biti u funkciji informiranja posjetitelja mora biti jedinstveno riješena za sve ruševine plemićkih gradova. Za zadaću skrbnika predstavljenih gradova najprikladniji je Hrvatski povijesni muzej.

Istodobno s izradom kataloga plemićkih gradova i na temelju njegovih pokazatelja napravljenoga popisa prioriteta radova na plemićkim gradovima, potrebno je uložiti maksimalan napor u cilju rješavanja najvećega problema — osiguravanja redovitoga i dostatnoga godišnjeg financiranja izvođenja sustavnih radova, istodobno na najmanje prvih deset najvažnijih plemićkih gradova.

U rješavanju toga najvećeg problema potrebno je krenuti od elementarne činjenice da su plemićki gradovi naša najugroženija kategorija spomenika kulture.

Druga je jednakovrijedna i motivirajuća činjenica da su oni povijesno naša najznačajnija mjesta, koja kroz to imaju i najveću emotivnu vrijednost.

Treća jest činjenica da oni stvarno nemaju vlasnika, razumljivo, ukoliko u kategoriju vlasnika ne uključimo Hrvatske šume, a skrbnik im može i mora biti samo hrvatski narod kroz određene državne ustanove.

Četvrta je činjenica da Ministarstvo kulture sredstvima koja godišnje izdvaja za zaštitu spomenika kulture nema snagu financijski pratiti realizaciju takvoga projekta.

Peta je činjenica da ulazimo u razdoblje gospodarske recesije, za koju ne znamo koliko će trajati, ali je nakon prvoga recesijskoga rebalansa državnoga proračuna već prve godine smanjena količina sredstava predviđena za zaštitne radove na spomenicima kulture čak za 44 %.⁴⁷ U takvim okolnostima nema mjesta optimizmu, a posebno ukoliko se nastavimo oslanjati na posve neproduktivan dosadašnji model financiranja zaštitnih radova na spomenicima kulture.

Što nam preostaje? Jedino pronaći neki novi model financiranja, ili posegnuti za nekim već primijenjenim uspješnim modelom. Budući da sami sebi prepušteni konzervatori nisu ni financijski ni marketinški stručnjaci, možemo se opredijeliti samo za ovo drugo i posegnuti za primjerom starim skoro četiri desetljeća, ma koliko to u ovom trenutku nepopularno bilo.

Nakon što se uvidjelo da nije moguće daljnji kulturni razvoj zemlje bez odgovarajuće kapitalne kulturne infrastrukture koja je tada nedostajala, početkom sedmoga desetljeća prošloga stoljeća donesen je program izgradnje četiri kapitalna objekta u kulturi, od kojih su tri ostvarena: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Muzej sakralne umjetnosti u Zadru. Ti su projekti realizirani posebnim sredstvima koja je tadašnji Sabor Republike Hrvatske osiguravao neposredno iz republičkoga proračuna.

Dakle, potrebno je da konzervatori postignu suglasnost oko elementarne činjenice da su ruševine naših plemićkih gradova najugroženija skupina spomenika kulture, te da će dosadašnjim načinom financiranja i ritmom zaštite njihove zidane

47 Iznoseći neke podatke ministar Biškupić je u razgovoru s novinarkom Jutarnjeg lista Adrianom Piteša izjavio: »Odlučili smo da će teret smanjenja u najvećoj mjeri podnijeti investicije i zaštita kulturne baštine te materijalni troškovi Ministarstva. Vrlo malo smo smanjivali iznose tzv. živog kulturi, brojnim programima umjetničkih nastupa, a projektu *Poduzetništvo u kulturi* udvostručili smo sredstva.« *Gdje sam? Kriza je pa radim svaku večer*, Jutarnji list, 23. travnja 2009., 35.

strukture vrlo brzo nestati s površine zemlje, a time se izgubiti iz naših krajolika i nestati iz naše svijesti. Taj prvi korak koji je potrebno učiniti možda je i najteži, jednostavno zbog činjenice da su konzervatori, bez obzira što su najvećim dijelom okupljeni unutar Ministarstva kulture, uglavnom posve razjedinjeni velikim brojem konzervatorskih odjela, koji međusobno strukovno nisu ni na koji način povezani. Situaciju dodatno pogoršava i činjenica što već skoro dva desetljeća hrvatski konzervatori nemaju svoju strukovnu udrugu kroz koju bi mogli jedinstveno i organizirano djelovati, a već nekoliko godina niti ne izlazi njihov jedini stručni časopis.

To znači da realno ne postoji način skoroga strukovnoga konsenzusa oko zaključka da su ruševine plemićkih gradova, ta žarišta političkoga, kulturnoga i gospodarskoga razvitka Hrvatske, najugroženija skupina spomenika kulture. Dakle, potrebno je da druge ustanove, koje bi uz ostalo trebale skrbiti o našoj kulturnoj baštini, preuzmu inicijativu i svojim znanstvenim autoritetom javnost upoznaju i upozore na stanje plemićkih gradova, a potom izvrše pritisak na Hrvatski sabor da prihvati razrađeni program financiranja njihova intenzivnoga istraživanja, zaštitnih radova i predstavljanja.

Vremena za čekanje, posebno kod Modruša, nema. Kod projekta ovdje uvjetno nazvanoga *Put Frankopana* situacija je ipak nešto potencijalno jednostavnija i mogla bi se vrlo brzo početi odvijati, ukoliko dobije političku podršku. Prijedlog projekta potrebno je da prihvate Karlovačka i Ličko-senjska županija i da ga razrađenoga zajednički prosljede Vladi Republike Hrvatske, sa zahtjevom da njegovu realizaciju sinkronizirano provedu već spomenuta ministarstva: *Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture*, zatim *Ministarstvo turizma*, *Ministarstvo Regionalnoga razvoja*, *šumarstva i vodnoga gospodarstva*, *Ministarstvo kulture* i *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa*. Sredstva za realizaciju programa redovito bi se osiguravala kroz financiranje spomenutih ministarstava.

Kada je svečano otvoren Arheološki muzej u Sv. Vidu kod Metkovića, tada je ministar kulture naglasio da će novi muzej dati snažan poticaj bržem razvoju prostora doline rijeke Neretve. A to je bogati kraj, poljoprivredno možda najbogatiji, koji se nalazi na iznimno frekventnom turističkom i prometnom pravcu, čime već ima razmjerno jaki gospodarski potencijal.

Nasuprot njemu stoji Banovina, gospodarski vjerojatno naša najzapostavljenija regija, koja je možda najteže stradala u Domovinskom ratu. To je regija kojom malo tko prolazi, a gotovo nitko ne dolazi ciljano. Zašto? Jer se ništa organizirano i osmišljeno ne nudi. Što bi za takvu regiju značilo petnaestak prikladno prezentiranih vrhunskih spomenika kulture, od kojih neki, kao što su Zrin i Gvozdansko, osim što imaju izuzetno spomeničko značenje, kod posjetitelja izazivaju snažan

emotivni naboj.⁴⁸ Slično je i s projektom *Frankopanski put*. Svatko tko je nakon izgradnje autoceste u špici turističke sezone putovao prometom posve pustom starom Jozefinskom cestom, mogao se uvjeriti da su se čitave regije »našle« ispod velikoga »vijadukta«. Onih nekoliko izlaza s autoceste ništa bitno ne mijenjaju. Ma koliko god bili lijepi krajolici kojima prolazi autocesta, kolone turista samo projure kroz njih. Da bi malo usporili i za koji sat odgodili svoj dolazak u neko ljetovalište na moru te sišli s autoceste, moraju biti snažno motivirani. Motivirati ih se može samo ako im ponudi program s njima primamljivim sadržajima, a *Frankopanski put* to jest.

Ne treba reći koliko bi dobro osmišljena turistička ponuda kroz kulturne sadržaje morala biti poticajna za gospodarski napredak krajeva između Karlovca na sjeveru te Otočca i Senja na jugu, kao i cijele Banovine. Duž Frankopanskoga puta postoji već niz kvalitetnih ugostiteljskih sadržaja, od restorana do hotela. Naravno da se sve ne bi smjelo svesti jedino na predstavljanje spomenika kulture i ugostiteljstvo. Ponudu bi bilo potrebno proširiti i drugim sadržajima, od biciklističkih staza do osmišljene ponude planinarskoga, seoskoga, lovnoga i ribolovnoga turizma. Razumljivo da bi zbog priljeva organiziranih školskih ekskurzija bilo potrebno na nekoliko mjesta sagraditi igrališta i gombališta, gdje bi se nakon obilaska povijesnih mjesta djeca mogla i zabaviti, spajajući tako na najbolji način ono što im je zabavno s onim što je poučno.

Da postoje problemi u razumijevanju mjesta spomenika kulture u turističkoj ponudi zemlje, najzornije nam ukazuje izložba *Arheologija i turizam*, koja je upravo u tijeku.⁴⁹ Na izložbi je predstavljen niz špilja i jama od Vindije do Pelješca, s arheološkim nalazima od prethistorije do novoga vijeka, na izložbi je prikazan niz antičkih lokaliteta, prikazani su brodolomi od antike do Prvoga svjetskoga rata, ali niti jedna ruševina plemićkoga grada, premda su, ako ništa drugo, oni u prostoru dominantni, povijesnošću najispunjeniji i time potencijalno snažan magnet za sve prolaznike.

Što znače za obogaćivanje turističke ponude Hrvatske ostatci teško pristupačnoga i za turistički razgled posve neprikladnoga rimskog vodovoda kod Caske na Pagu, ili olupina austrougarskoga bojnog broda Szent Istvan kod otoka Premude na dubini 68 m, oba na prostoru koji ionako turistički funkcionira tek tri mjeseca u godini? Vjerojatno ne postoji turistička tura kroz Izrael, a da u nju nije uključena

48 Prijedlog projekta radno nazvan *Banovina – sjelo Babonića i Zrinskih*, bit će izložen na znanstvenom skupu pod nazivom *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinskih u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, koji će se održati 1. listopada 2009. u Zagrebu u organizaciji Matice Hrvatske.

49 Izložba je otvorena u Arheološkom muzeju u Zagrebu u proljeće 2009.

Masada, ali kod nas nikomu ni ne pada na pamet da i mi imamo herojsko Gvoz-dansko. Uporno razmišljamo samo o stranim ljetnim turistima, o turizmu koji je uglavnom koncentriran na uski obalni pojas i pritom posve zanemarujemo sami sebe, koji kroz cijelu godinu pokušavamo osmisliti atraktivni jednodnevni ili više-dnevni obilazak zemlje u kojem bi se susreli i upoznali ne samo s bogomdanim ljepotama prirode nego i krasotama i vrjednotama koje je u njoj stvorio čovjek.

Kampanjski se obnavljaju rasprave o školskim putovanjima. Nikada nijedan školski izlet nije bio poduzet u smjeru Banovine. U postojećim uvjetima takvo putovanje nije ni preporučljivo.⁵⁰ Realizacija projekta kakav je *Banovina — postoj-bina Babonića i Zrinskih te Frankopanski put*, potaknula bi promjenu odnosa prema tim prostorima i time snažno potpomogla gospodarski uzlet čitavih regija. Kada se dođe u mađarski Siget, poprište poznatoga događaja u kojem je glavnu ulogu imao naš Nikola Zrinski, njime dominira veliko parkiralište. Generacije mladih Mađara redovito dolaze u Siget i na licu mjesta upoznaje se sa svojom povijesti. U Hrvatskoj toga nema. Nekada se išlo u Gornju Stubicu, Kumrovec, Jasenovac. Sada se organizirano više ne ide u ta mjesta, ali se mladima ne nude niti neka druga mjesta. Upravo bi to morao biti poticaj Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa da se zajedno s prethodno spomenuta tri ministarstva aktivno uključi u realizaciju obaju projekata.

50 U okviru redovne terenske nastave već nekoliko generacija studenata povijesti umjetnosti, zahvaljujući poticaju dr. Marka Špikića, obilaze Liku i Banovinu, i upoznaju se s najznačajnijim spomenicima kulture, njihovim sadašnjim stanjem, problemima i perspektivama zaštite. Nadajmo se da će ti njihovi obilasci utjecati na promjenu odnosa prema Banovini nakon što te generacije povjesničara umjetnosti počnu raditi i odlučivati u zaštitu spomenika.

U cilju osvješćivanja i sustavnog rada zaštititi povijesne i prirodne baštine na ovom prostoru svoje terenske nastave redovito obavljaju i Odsjek za povijest Filozoskog fakulteta Sveučilišta u Zagebu i Odjel za geografiju Prirodoslovno–matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagebu.

Literatura

- BOŽIČEVIĆ, (Juraj), 1945, »O nacrtima starog frankopanskog grada u Ogulinu«, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva*, Zagreb,
- FISKOVIĆ (Igor), 2005, »Gotika«, *Hrvatska likovna enciklopedija*, 3, Zagreb,
- HORVAT (Rudolf), 1941, *Lika i Krbava I i II*, Zagreb
- HORVAT (Zorislav), 1984/85., »Burg u Brinju i njegova kapela«, *Peristil*, 27–28, Zagreb,
- HORVAT (Zorislav), 1993., »Oštarije — Crkva Blažene Djevice Marije od Čudesa«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 18–19
- IVANČEVIĆ (Radovan), 1986, *Umjetničko blago Hrvatske*, Beograd — Motovun
- IVANČEVIĆ (Radovan), 2000, »Arhitektura od romanike do manirizma«, *Hrvatska i Europa, Srednji vijek i renesansa*, Zagreb,
- JIROUŠEK (Željko), 1943, »Pregled umjetnosti u banskoj Hrvatskoj od 12. do kraja 18. stoljeća«, *Naša Domovina*, Zagreb
- KARAMAN (Ljubo), 1950, »O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji«, *Historijski zbornik*, Zagreb, 1–4,
- KLAIĆ (Vjekoslav), 1901, *Krčki knezovi Frankapani*, Zagreb,
- KRUHEK (Milan), HORVAT (Zorislav), 1990, »Castrum Thersan et civitas Modrussa, povijesni i topografski pregled«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 16, Zagreb
- KRUHEK (Milan), 2008, *Srednjovjekovni Modruš*, Ogulin
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (Ivan), 1869, »Grad Brinjski«, *Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj*, II, Zagreb
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (Ivan), 1873, *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije*, Zagreb
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (Ivan), 1887, »Sokol, grad Brinjski«, *Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu*, II, Zagreb
- MAROEVIĆ (Ivo), 2007, »Spomenik kulture ili kulturno dobro. Što je primjerenije povijesti umjetnosti?«, *Zbornik II. kongresa Hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb
- MILETIĆ (Drago), 2007, »Plemićki gradovi, revitalizacija, organizacija i financiranje njihove sustavne zaštite«, *Zbornik II. Kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb

- MILETIĆ (Drago), VALJATO FABRIS (Marija), 2003, »Sokolac — Frankopanski plemićki grad u Brinju«, *Mala biblioteka godišnjaka zaštite spomenika kulture*, Zagreb
- SZABO (Gjuro), 1917, »Obrambene crkve u Hrvatskoj«, *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 9–10
- SZAVITZ NOSSAN (Stjepan), I, 1970, »Ceste Karlovac — Senj od najstarijih vremena do sredine 19. stoljeća«, *Senjski zbornik*, IV, Senj
- SZAVITZ NOSSAN (Stjepan), II, 1970, »Josip Kajetan Knežić«, *Senjski zbornik IV*
- SZAVITZ NOSSAN (Stjepan), III, 1970, »Vinko Struppi 1733 – 1810«, *Senjski zbornik IV*
- ŠKILJAN (Maja), 2004, »Priča o klaviru glinjanina Peleša«, *Matica Glinska*, 13, Glina
- TONKOVIĆ (Kruno), 1957, »O mostu u Tounju«, *Ceste i mostovi*, V, 9, Zagreb

Summary

Razmatraju se uzroci odnosa prema ruševina plemićkih gradova u Hrvatskoj i predlažu konkretne mjere kako bi se pristupilo istraživanju, konzervatorskim radovima i prezentaciji niza najznačajnijih lokaliteta. Budući da će realizacija tih promjena potrajati duže razdoblje, predlaže se što žurnije prihvaćanje projekta Frankopanski put, kojim bi se prikladno prezentirao niz značajnih spomenika kulture iz Frankopanske baštine, a koji se prostire duž iznimno atraktivne Jozefinske ceste, koja je također iznimni spomenik kulture i kao takav zavrjeđuje prikladnu zaštitu i prezentaciju.

Ključne riječi plemićki grad, spomenik kulture, knezovi Krčki, knezovi Frankopani, Modruš, Brinje, kapela Sv. Trojstva, Senj, Jozefinska cesta